

OLIV TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toshpulatova Aziza Toyirovna

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali o'qituvchisi

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.1.061>

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalar talabalarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari, talabalarni tayyorlashda innovatsion muhit tizimining didaktik-tashkiliy aspektlari hamda zamonaviy usullari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, yoshlar, innovatsiya, texnologiya, kompetensiya, pedagogik vosita.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОБЩИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Ташпулатова Азиза Тойировна

Преподаватель Самаркандского филиала Института переподготовки и повышения квалификации специалистов физического воспитания и спорта

В данной статье затронуты педагогические и психологические особенности развития общекультурных компетенций студентов высших учебных заведений, дидактико-организационные аспекты системы инновационной среды в обучении студентов, современные методы.

Ключевые слова: образование, молодежь, инновации, технологии, компетентность, педагогический инструмент.

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF GENERAL COMPETENCES OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Toshpulatova Aziza Toyirovna

Teacher of the Samarkand branch of the Institute for Retraining and Advanced Training of Physical Education and Sports Specialists

In this article, pedagogical and psychological features of the development of general cultural competences of students of higher educational institutions, didactic-organizational aspects of the system of innovative environment in training students, and modern methods are mentioned.

Key words: education, youth, innovation, technology, competence, pedagogical tool.

Kirish. O'zbekistonda zamonaviy oliy ta'limi tizimi islohot bosqichidadir: uzluksiz yagona kasbiy ta'lim tizimni yaratish, mahalliy va xalqaro ta'lim xizmatlari bozori integratsiyasi va oliy ta'lim muassasasi (OTM) ning innovatsion salohiyatini rivojlantirish hisoblanib, bular birgalikda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. OTM faoliyatining yakuniy natijasi, mobil kasbiy-komponentli, mintaqa, mamlakat va xorijdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda qanday harakat qilishni biladigan malakali mutaxassisni tayyorlashdir. Oliy ta'lim davlat ta'lim standarti (DTS) ni amalga oshirish, an'anaviy oliy ta'limdan komponentli ta'lim va tarbiyaning modeliga o'tishga qaratilgan, shuningdek kasbiy ta'lim sifatini o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bu masalalar ta'lim tizimining barcha tarkibiy qismlari orqali ko'rib chiqiladi:

standartlar va dasturlar;

ta'lim sifatini nazorat qilish tizimlari;

ilmiy va pedagogik kadrlarning malakasi, ta'lim xizmatlari sifati, ta'lim sharoitlari, talabalarining o'z-o'zini rivojlantirishi va ta'lim natijalaridir.

Rivojlanayotgan va o'zgarayotgan dunyoda milliy ta'lim tizimlarining holati texnologiyalarni tinimsiz yangilashni, innovatsiyalarning tezlashtirib o'zlashtirishni, dinamik

tarzda o'zgarayotgan olamning ehtiyojlari va talablariga tez moslashishni talab qiladigan global raqobatning markaziy elementiga aylandi. Ushbu holat mamlakatning raqobatbardoshligini saqlab turishning muhim omili va innovatsion iqtisodni shakllantirishning zarur sharti bo'lgan holda ta'lim jamiyatning dinamik ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim shartiga, davlatning farovonligi va xavfsizligining sharti, garoviga aylanib borayotganligi bilan shartlangan. So'nggi yillarda O'zbekiston ta'limida ta'lim xizmatlarining sifati va (oson, bepul) foydalanish imkoniyatini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish an'analari va yondashuvlari shakllanganligi faktini tan olgan holda, mamlakatimiz ta'limining rivojlanganlik darajasi mamlakatimizning innovatsion ijtimoiy yo'naltirilgan taraqqiyoti talabalariga muvofiq kelmasligini ta'kidlash lozim. Ko'ppog'onali ta'lim tizimiga o'tish davlat ta'lim standartlarining mazmunini tubdan o'zgartirish zaruratini keltirib chiqardi. Zamonaviy oliy ta'lim muassasidan fundamentallik bilan birga kompetentlikka asoslangan yondashuv asosida tuzilgan oliy kasbiy ta'limning davlat ta'lim standartlari talablariga rioya qilishni talab qiladigan o'qitishga yangi yondashuvlarni joriy qilish talab qilinadi. O'z-o'zidan ayonki, pedagogni kasbiy jihatdan shakllantirishni uning shaxsiy rivojlanishidan ajratib bo'lmaydi, chunki kasbiy kompetentlik, professionalizm, mahorat, ustalik, individual ijodkorlik va boshqa kabi hosilalarning uchun dastlabki timsol va fundamental tarkibiy qism sifatidagi umummadaniy kompetensiyalar uning shakllanishining asosiy omillari bo'lishi shart. Umummadaniy kompetensiyalar inson bilan uning ular asosida o'zining yangi kasbiy professional siyosini quradigan, butun umri davomida birga boradigan asosiy kompetensiyalardir. Shu munosabat bilan, ta'lim jarayonida shakllantiriladigan umummadaniy kompetensiyalarni aniqlab topish, fikrlab tushunish, va ularning ilmiy tavsifi tasvirini taklif etish, ularning samarali rivojlanishiga yordam beradigan hissa qo'shadigan shart-sharoitlar, metodlar va texnologiyalarni aniqlash vazifasi qad ko'taradi. Axborotning eksponensial o'sishi va faoliyat texnologiyalarining tobora oshib borayotgan o'zgaruvchanligi almashuvchanligi munosabati bilan kasbiy kompetensiyalar uzoq muddatli bo'lmashligi mumkin, umummadaniy kompetensiyalarning tabiati esa barqaror va o'zgarmas hisoblanadi, insonning tafakkurini moslashuvchan, butun umri davomida yangi narsalarni o'zlashtirishga qodir qiladi va bu esa shaxsning kasbiy o'sishi uchun asos sifatida qaralishi mumkin. Ta'limning yangi ustuvor masalalari oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tizimli tashkil etishdan muhitga asoslanib tashkil qilishga o'tishni shartladi. Bunday tashkil etishda bo'lajak bakalavrning kasbiy, jumladan umummadaniy kompetentligi uning rivojlanishi va mustaqil rivojlanishini kafolatlaydigan ta'lim muhiti sharoitlarida shakllantiriladi. [1].

Mavzuga oid manbalar tahlili. Kasbiy va kasbiy-pedagogik ta'limda innovatsion jarayonlarni rivojlantirish konsepsiyasi pedagogik nazariya va amaliyotda keng aks ettirilgan (V.A.Slastyonin, L.S.Podimova, S.Y.Batishev, E.F.Zeyer, N.V.Kuzmina, L.M.Kustov va boshqa).

OTMning talabalarni tayyorlashda innovatsion muhit tizimining didaktik-tashkiliy aspektlarining rolga kelsak, tadqiqotlarda OTMning aynan ta'limi muhiti ta'lim sifatini oshirishning asosiy sharti va bosh resursi, OTM bitiruvchisining kasbiy o'sishining manbai va rivojlanish vositasi bo'lib xizmat qiladi deb ko'rsatiladi, chunki innovatsion ta'lim muhiti shaxsning ijtimoiy moslashuv adaptatsiyada, kasbiy shakllanishi va rivojlanishida, mehnat bozoridagi raqobatbardoshligida zarur bo'lganda butun umri davomida ta'lim olishni davom ettirish imkoniyatiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan.

Afsuski, ko'pincha, talabaning kasbiy shakllanishi u sodir bo'ladigan ta'limi muhiti va uning komponentlarining xususiyatlarini hisobga olmasdan kechadi. Barcha sa'y-harakatlar bo'lajak kasbiy faoliyat kontekstida o'qitishga, tahsil oluvchini bilishning aktiv subyekt sifatida belgilashga, mustaqil ta'lim olish va mustaqil rivojlanishga, talabalarining subyektiv tajribasiga tayanishga, uning individual hususiyatlariga, kommunikativ qobiliyatlariga va boshqa jihatlariga qaratilishi zarur bo'lgan bir vaqtda, hali hanuz, asosiy e'tibor nazariyaga qaratiladi.

OTM muhitining kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi potensialini keng miqyosda amalga oshirishni qiyinlashtiradigan hal qilinmagan bir qator muammolarning mavjudligi ko'rsatiladi, ushbu muammoni hal qilish yo'llari taklif qilinadi. Bir vaqtning o'zida, ta'lim

muhitini, umummadaniy kompetentligini rivojlantirish omili sifatida o'rganishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar deyarli yo'q. [2].

Tadqiqot metodologiyasi. O'tkazilgan tahlil zamonaviy ta'lim tizimida quyidagilar orasida ziddiyatlar yuzaga kelganini qayd etish imkonini beradi:

oliy kasbiy ta'limning kadrlarni pog'onali daraja asosida tayyorlash tizimiga o'tishi va OTM ta'lim tizimi muhitini tashkil etish muammosining yetarlicha nazariy ishlab chiqilmaganligi orasida;

oliy maktab amaliyotiga kompetentlikka asoslangan yondashuvni keng miqyosda joriy qilish zarurligi va talabaning umummadaniy kompetentligini shakllantirishning tegishli adekvat modelining yo'qligi orasida;

OTM muhitining bo'lajak bakalavrlarning umummadaniy kompetentligini shakllantirishga bo'lgan potentsiali va kasbga tayyorlash kasbiy ta'lim jarayonida OTMning inovatsion ta'lim muhitining integrativ shart-sharoitlari va resurslariga yetarlicha tayanmaslik orasida.

Shu bilan birga, nafaqat kasbiy mustaqil rivojlanish va amaliy masalalarni yechishni, balki ta'lim subyektlarining mahsuldor kasbga yo'naltirilgan o'zaro faoliyatiga yo'naltirilgan shaxsiy rivojlanishni, umummadaniy kompetentlikni shakllantirishni maqsad qilgan, yo'naltirilgan pedagoglarni tayyorlashga bo'lgan zarurat o'z-o'zidan ayon. Bunda, ushbu loyihalashtirish faoliyatida tizimli ta'lim jarayonidan yaxlit ta'lim jarayonini muhitga asoslangan tashkil etish paradigmasiga o'tish amalga oshirilishi muhim hisoblanadi. [3].

Innovatsion ta'lim muhitini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarning butun to'plami yig'indisini (ta'lim jarayonining texnologik, ijtimoiy- madaniy, axborot tarkibiy qismlari; ta'lim sifatini boshqarish (menejment) tizimi, ta'lim jarayonini monitoring qilish va hok.) o'z ichiga oladigan integral yondashuv talab qilinadigan bir vaqtda, ommaviy amaliyotda va ilmiy tadqiqotlarda, asosan, ta'lim muhitini rivojlantirishning o'quv jarayonini texnologiyazatsiya qilish ma'nosida yo'nalishlarini ishlab chiqishning hukmronligi kuzatiladi.

Ilgari surilgan ziddiyatlarning mavjudligi muammoning mavjudligiga ishora qiladi va bu muammoning mazmuni umummadaniy kompetentlikning shakllantirish jarayonining, bakalavrlarni tayyorlashning samaradorligini ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlar, tegishli texnologiyalarning yetarlicha nazariy asoslanmaganligidan, OTMning bitiruvchilarning umummadaniy kompetentligini shakllantirishni ta'minlaydigan innovatsion ta'lim muhitini loyihalashtirishning ilmiy asoslangan konsepsiyasini o'z ichiga olgan tizimli tadqiqotlarning yo'qligidan iborat bo'lib, bu holat ushbu tadqiqotni o'tkazish zarurligini belgiladi.

Talabalar umummadaniy kompetentligini shakllantirish jarayoni quyidagi shart-sharoitlar bajarilganda samarali bo'ladi:

talabani kasbga tayyorlashning (kasbiy ta'lim berishning) umumiy tizimida umummadaniy kompetentlikning o'rni aniqlangan bo'lsa;

OTM innovatsion ta'lim muhitining talabalar umummadaniy kompetentligini shakllantirishning sharti sifatida amal qilishi nazariy asoslab berilgan bo'lsa;

OTMning innovatsiyalarga yo'naltirilgan (mo'ljallangan) makoniga xos mavjud metodlar, vositalar va shakllar tizimlashtirilgan bo'lsa va yangilari ishlab chiqilgan bo'lsa;

talabaning umummadaniy kompetentligining OTMning innovatsion ta'lim muhitining potentsialidan foydalanishga mo'ljallangan maqsadli, mazmun va natija bloklaridan iborat modeli taklif qilingan bo'lsa;

talabalar umummadaniy kompetentligini shakllantirishning OTMning innovatsion ta'lim muhitining samaradorligini aniqlash imkonini beradigan mezon-tashxis (kriterial-diagnostik) asosi bazasi aniqlangan bo'lsa;

o'qitish jarayonida talabalar umummadaniy kompetentligini muvaffaqiyatli shakllantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarning to'plami aniqlangan bo'lsa. [4].

Tahlil va natijalar. Quyidagi vazifalarni qo'yish va yechishni taqozo etadi:

1. Kasbiy ta'limning umumiy tizimida pedagogika bakalavrlarining umummadaniy kompetentligini shakllantirish jarayonining nazariy asoslarini tasviflash;

2. OTMning innovatsion ta'lim muhitining mohiyat xarakteristikalarini tavsifini uning talabalar umummadaniy kompetentligini shakllantirishning mazmuni va pedagogik shart-sharoitlariga ta'sir qilishining eng muhim mexanizmlarini belgilash bilan aniqlash;

3. Innovatsion ta'lim muhitida talabalarning umummadaniy kompetentligini shakllantirish maqsadi, jarayoni, natijasi va vositalarini o'z ichiga olgan modelni loyihalashtirish va amalga oshiris;

4. Talabani umummadaniy kompetentligining shakllanganligini baholashning obyektiv mezonlari, baho ko'rsatkichlari va mexanizmlarini aniqlash.

OTMning innovatsion ta'lim muhiti ko'p o'lchamli ijtimoiy-madaniy-pedagogik hodisa, fenomen, OTMning o'zgacha alohida bir tarzda tashkil etilgan makoni bo'lib, u o'qituvchilari va talabalarning kasblarning ularning atrofdagi olam bilan munosabatlarining butun turli-tumanligi bilan o'zlashtirish bo'yicha faoliyatini, ta'limning barcha subyektlarining rivojlanishi va mustaqil rivojlanishiga yordam beradigan innovatsion ta'lim-tarbiya texnologiyalar yig'indisi majmuini o'z ichiga oladi, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy, jumladan umummadaniy kompetentligining shakllanishiga, ularning shaxsiy-kasbiy rivojlanishiga ko'p omilli ta'sir ko'rsatadi, kasbiy ta'lim dasturini o'zlashtirish doirasida va kelajakdagi keyingi kasbiy faoliyatda motiv rag'batlarni va shaxsiy potentsiyalarni salohiyatlarni faollashtiradi. [5].

Xulosa. Talabalarning umummadaniy kompetentligini innovatsion ta'lim muhitida shakllantirishning integrativ modeli o'zining umummadaniy kompetensiyalarni rivojlantirishning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan maqsadli, tashkiliy-texnologik, baholash-natija bloklarining birligida quriladi va ilmiylik, faoliyatga qaratilganlik, tizimlilik, integrativlik, ko'rgazmalilik, individualizatsiya tamoyillari asosida quriladi, kompetentlikka asoslangan, aksiologik, sinergetik, ijtimoiy-pedagogik, o'quv-metodik yondashuvlar, va tashkiliy-pedagogik, o'quv-metodik, texnologik va psixologik asosiy pedagogik shart-sharoitlar asosida amalga oshiriladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik psixologik xususiyatlari, o'qitishning turli bosqichlarida talabalarning umummadaniy kompetensiyalarining shakllanganligini baholash uchun asos bo'lib xizmat qilgan obyektiv mezonlar, baholash ko'rsatkichlari va baholash mexanizmlari umummadaniy kompetentlikni bilimlar, malakalar va ko'nikmalarning, shaxsning ichki psixik holatlari va xossalarning, uning mahsuldor kasbiy faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan tayyorligi va buning uchun zarur amal harakat ishlarni amalga oshirish qobiliyatining yagona murakkab tizimini hisobga oladigan tashxis vositalari majmuidan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.Алисов Е. А., Подымова, Л. С. Инновационная образовательная среда как фактор самореализации личности // Среднее профессиональное образование. - 2001. - №1. - С.61-63.

2.Ангеловски К. Учителя и инновации книга для учителя [Текст]/ К. Ангеловски. - М.: Просвещение, 1991. -159 с.

3.Андреева Л.В. Формирование профессионального самосознания юристов в условиях деятельностной образовательной среды : Дис. ... канд. пси- хол. наук : 19.00.07, 19.00.03 Казань, 2000. - 196 с.

4.Борлакова З.А. Формирование общекультурных компетенций будущих бакалавров в образовательной среде вуза // Образование. Наука. Инновации. Южное измерение. Научно - образовательный журнал. №1 (27). - Ростов-на- Дону: ЮФУ, 2013. - С.101- 108.

5.Холиков А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик / А.А. Холиков; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. - Т.: «Иқтисод-молия», 2011, - 420.